

"גר תושב" והגדרתו בדורנו

הרב דב ליאור שליט"א.
ראש ישיבת קרית ארבע.

שאלת הגדרתו של "גר תושב", טעונה ברור מחודש בדורנו; האם ההגדרה ההלכתית המקובלת בענין "גר תושב", לנכרי אשר מוגדר כ"בן נח" קיימת, או שמא לא? ה"נפקא מינה", היינו, ההבדל והתוצאה המעשית – נוגעת לתחומים שונים בהלכה, כגון: ליתן לו "מתנת חנם", "להחיותו", להתיר את ישיבתו בארץ, ועוד.

הרמב"ם: "אסור לנו להניח עובדי עבודה זרה בינינו"

בנוגע לנכרים עובדי עבודה זרה, פסק הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (פרק י' הלכה י'), "שבזמן שיד ישראל תקיפה – אסור לנו להניח עובדי עבודה זרה בינינו. ואפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה – לא יעבור בארצנו, עד שיקבל עליו "שבע מצוות בני נח". שנאמר: "לא ישבו בארצך" – אפילו לפי שעה. ואם קיבל עליו שבע מצוות – הרי זה גר תושב. ואין מקבלים "גר תושב" אלא בזמן שהיובל נוהג. אבל שלא בזמן היובל – אין מקבלים, אלא 'גר צדק' בלבד". עד כאן לשון הרמב"ם.

הנוצרים – עובדי עבודה זרה.

הרמב"ם פוסק, שהנוצרים יש להם מעמד של עובדי עבודה זרה, משום שהם מאמינים בהגשמת האלוקות. כך כותב הרמב"ם בפרק ט' מהלכות עבודה זרה הלכה ד'. (בחלק מן הדפוסים הושמט הקטע מחמת הצנזורה): "הנוצרים עובדי עבודה זרה הם, ויום ראשון הוא יום אידם. לפיכך, אסור לשאת ולתת עמהם בארץ ישראל – יום חמישי, ויום ששי שבכל שבת (שבכל שבוע), ואין צריך לומר – יום ראשון, שהוא אסור בכל מקום". (כך גם כותב הרמב"ם בפירוש המשנה, מסכת עבודה זרה, בפרק א' משנה ג': "דע שזאת האומה הנוצרית, הטוענים טענת המשיח לכל שינויי כיתותיהם – כולם עובדי עבודה זרה... ונוהגים בהם בכל התורה כדרך שנוהגים עם עובדי עבודה זרה".) (הדברים נשמטו או שובשו ברוב הדפוסים. המקור שלפנינו לקוח מתרגומו של הרב קאפח, הוצאת מוסד הרב קוק). נמצאנו למדים לדעתו שאילו היה לאל ידינו היינו צריכים למנוע כל נוצרי מלדרוך בארצנו הקדושה.

השנות הראב"ד על הרמב"ם.

הראב"ד הדין בדברי הרמב"ם בענין איסור ישיבת נוכרי בארץ ישראל משיג על דבריו, וסובר שה"לאו" האמור בתורה "לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי" (שמות כ"ג), נאמר רק לגבי שבעת עמי כנען ולא כלפי שאר עובדי עבודה זרה.

השגה שניה של הראב"ד: גם לגבי שבע אומות אלה, אין מקום לאסור ישיבת עראי או מעבר ממקום למקום.

באשר לגוף דברי הרמב"ם, אשר סתם בפני נכרים את אפשרות הישיבה בארץ בזמננו, וזאת, משום שאין מקבלים גר תושב אלא בזמן היוכל, אף על כך משיג הראב"ד, וסובר (כפי שמבאר בעל "כסף משנה" במקום), שאם גר תושב קבל עליו שבע מצוות מעצמו, אין סיבה למנוע ממנו את ישיבת הארץ. לדעת בעל "כסף משנה" אף הרמב"ם סובר כך.

דעת בעל "כסף משנה", שיש היתר לישיבת נכרים בארץ בימינו, נדחית על ידי בעל "מנחת חינוך".

אולם בעל "מנחת חינוך" במצוה צ"ד חולק על דעת בעל ה"כסף משנה", וסובר כדעת הרמב"ם, שקבלת מצוות על ידי נכרי בזמננו אינה מועילה כלל.

בעל "מנחת חינוך" מביא ראיה מדברי הרמב"ם בהלכות "אסורי ביאה" (פרק י"ד הלכה ז'), וזו לשון הרמב"ם שם: "איזהו גר תושב? זה עובד כוכבים ומזלות שקבל עליו שלא יעבוד עבודת כוכבים ומזלות. עם שאר המצוות שנצטוו בני נח... הרי זה מקבלים אותו... ולמה נקרא שמו "תושב"? לפי שמותר לנו להושיבו בארץ ישראל כמו שבארנו ב"הלכות עבודה זרה". ואין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיוכל נוהג, אבל בזמן הזה אפילו קבל עליו כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד – אין מקבלים אותו" עד כאן דברי הרמב"ם. מדברי הרמב"ם רואים בעליל שגם לענין ישיבת הארץ בזמננו אין נוהג דין "גר תושב" לגבי נכרי שקבל מעצמו את שבע מצוות בני נח, (שלא כדעת בעל "כסף משנה", התולה ברמב"ם את הסברא שאכן יש אפשרות שנכרי יהפך לגר תושב בזמננו).

הראב"ד באותו מקום משיג על הרמב"ם בכמה נקודות, ובתוך דבריו הוא כותב, שבזמן שאין היוכל נוהג לא חלה המצוה להחיות גר תושב כפי שהדבר נוהג בזמן היוכל.

מכל האמור לעיל עולה, שתתכן חלוקה מסוימת, והבחנה בדיני גר תושב, ובעוד שבהלכות מסוימות נוהג דין גר תושב בזמננו, בהלכות אחרות לעומת זאת אין דין גר תושב נוהג.

מתנת חנם לישמעאלים בזמננו – שנויה במחלוקת.

מחלוקת מעין זו מוצאים אנו בין גדולי הפוסקים ביחס להיתר לתת "מתנת חנם" לישמעאלים בזמננו. בענין זה מוצאים שתי גישות בהלכה. רבינו יעקב בעל ה"טורים" כותב בחושן משפט (סימן רמ"ט): "אסור ליתן מתנת חנם לעובדי עבודה זרה. אבל מותר ליתן לגר תושב" בפירוש כוונתו של בעל ה"טורים" נחלקו בעל ה"בית יוסף" ובעל "בית חדש". לדעת הבית יוסף ההיתר לתת מתנת חנם נאמר לגבי גר תושב בלבד, מפני שאנו מצווים להחיותו, אך בענין הישמעאלים – האיסור לתת מתנת חנם – בעינו. ואילו לדעת בעל "בית חדש" באותו סימן, כוונת בעל ה"טורים" היא, שהותר לתת מתנת חנם אף לישמעאלים. ההסבר לכך הוא, מפני שאינם נקראים עובדי עבודה זרה, משום שהם מאמינים בייחוד השם ואין אצלם פסלים.

הרב קוק זצ"ל: יש מקום לסמוך בשעת הדחק על הדעה, שהותר לתת מתנת חנם לישמעאלים. שיטתו של בעל "בית חדש" שימשה כיסוד חשוב לרב קוק זצ"ל בנושא היתר המכירה לצורך הפקעת קדושת הארץ בשביעית.

אחת הבעיות הקשות שגדולי הדור היו צריכים להתמודד איתה, בעת שהתעוררה שאלת השמיטה בארץ לפני כשמונים שנה, היתה, כיצד מותר למכור קרקע בארץ ישראל לנכרי לצורך הפקעת הארץ מקדושת שביעית, הרי עוברים בכך על ה"לאו" שבתורה – "לא תחנם", אשר חכמינו ז"ל דרשו על כך: "לא תתן להם חניה בקרקע". (ראה רמב"ם הלכות "עבודה זרה" פרק י' הלכה ד').

הרב קוק זצ"ל, כרב ראשי בארץ ישראל באותה תקופה, חתר למצוא היתר למכור קרקע בשעת הדחק, וזאת על פי סברת בעל "בית חדש" המובאת לעיל. (ראה "משפט כהן" סימן ס"ג). טעמו של הרב קוק היה, שהרי לענין מתנת חנם אמרה תורה "או מכור לנכרי", והקפידה שלנכרי במכירה דוקא ולא בנתינה, עם זאת הרי סובר בעל "בית חדש" שהישמעאלים אינם נקראים לענין זה "עובדי עבודה זרה", ומותר ליתן להם אפילו בחנם. לשיטתו אפשר אפוא להקל בענין הישמעאלים.

ובאשר לישיבת הארץ, שם נימקה התורה את איסור הישיבה בנימוק: "פן יחטיאו אותך לי", ודאי שהסברא נותנת בענין זה, שהם לא יחשבו כעובדי עבודה זרה, ולכן אין מניעה מלמכור להם קרקע בארץ ישראל. אך זאת לזמן מוגבל בלבד, כפי שמבואר שם בתשובת הרב קוק באריכות.

דעת בעל "החזון איש": איסור "לא תחנם" ומכירת קרקע בארץ ישראל, חל אף על ישמעאלים.

מאיידך גיסא, התנגד בעל ה"חזון איש" (שביעית סימן כ"ד) בצורה חד משמעית להיתר המכירה. אחד הנמוקים שלו היה, שאין למכור קרקע בארץ ישראל אפילו לישמעאלים, כי האיסור שבתורה לתת חניה בארץ ישראל, אמור לגבי כל נכרי. בעל ה"חזון איש" מוסיף באותו מקום, שאפילו לדעת הראב"ן הנזכרת לעיל, הסובר, כי לנכרי שקבל על עצמו את שבע מצוות בני נח, הותרה לו הישיבה בארץ ישראל, הדברים אמורים רק לגבי בן נח "השלם באמונת ישראל", כלשון ה"חזון איש", כלומר, מקובל עליו שישראל נתחייבו בתרי"ג מצוות שבתורה, ואילו בני נח בשבע מצוות. "אבל אם יש לנכרי דעות כוזבות, והוא משועבד לדעותיו", גם אם אין בדעותיו עבודה זרה ממש, וגם אם הוא שומר שבע מצוות, אלא שהוא שומר אותם "מצד היושר"... הרי חל עליו איסור "לא תחנם" ואיסור "ישיבה"... "ואף על גב דלענין לאסור ביין – בעבודה זרה (הדבר) תלוי, לענין (איסור) 'לא תחנם' – אין חילוק" – כלשונו.

נמצאנו למדים, שיש לפנינו שתי שיטות של גדולי ישראל בדור הקודם, בשאלה: האם יש לישמעאלים דין "גר תושב" לענין ישיבת הארץ. לדעת הרב קוק זצ"ל בעל "משפט כהן" אפשר לתת להם חניה בקרקע – על יסוד דברי בעל "בית חדש" – כמובא לעיל, ואילו לדעת בעל ה"חזון איש" האיסור "לא תחנם" הרי זה איסור תורה אף ביחס לישמעאלים.

במקרה של בעיה בטחונית חמורה כבתקופתינו, אף לדעת הרב קוק זצ"ל יש איסור ישיבת ישמעאלים בארץ.

במצב הדברים של היום נראה, שאף לדעת הרב קוק זצ"ל אין מקום להיתר בענין ישיבת הישמעאלים בארץ ישראל. אמנם כבר בדור הקודם סמכו גדולי ישראל על היתר המכירה, ואנו יכולים לפסוק ולסמוך על הדברים משום שהם בבחינת "מעשה רב". אולם בתקופתנו זו, כאשר בעיית ישיבת הישמעאלים בארץ נהפכה לבעיה בטחונית ממדרגה ראשונה, גם הרב קוק לא יתיר את ישיבת הישמעאלים, זאת לאור המגבלה הקיימת בהלכה בענין ישיבתם של "גרי תושב" בארץ ישראל, שהתורה מציבה תנאי ברור, שהדבר מותר בבטחון הארץ ותושביה.

כך שנינו ב"ספרי" (דברים כ"ג, פיסקה קכ"ה, א"ק י', ז'). על הפסוק: "עמך ישב בקרבך" דורש הספרי: "ולא בעיר עצמו". (לפי גירסת המלבי"ם – שם). וכוונת הספרי לפירושו של המלבי"ם היא, שגם בתקופת היובל שהותרה ישיבת גרי תושב בארצנו, אף אז – לא ישבו באופן מרוכז בעיר

משלהם (זו הכוונה "עיר עצמו") זאת מחשש שימסרו את העיר לאויבים. כמו כן מוזכר שם, שאין להושיבם בספר ועל הגבול (אלא "בקרוב" פנימה), וזאת מאותו הטעם.

התורה מזהירה שלא להשאיר "גיים חמישי" בארץ ישראל.

מעשה הדברים קל וחומר: ומה "גרי תושב" אמיתיים אשר קבלו על עצמם את שבע מצוות בני נח על פי ההלכה, שאחת מהן היא – לא לרצוח נפש, עם זאת, חששה התורה והזהירה שעלולים הם להכשל אם ישבו במרוכז או בספר. האוכלוסיה הערבית, יושבי הארץ בזמננו אשר לא קבלו עליהם מצוות בני נח כהלכה (בפני שלשה) – על אחת כמה וכמה? שהרי עריהם משמשות מקור להתארגנות להתפרעות ולפגיעה ביהודים! במקרה זה, אם יש לאל ידו – בודאי שאין להשאירם בארץ, שהרי הם "גיים חמישי" בתוכנו.

"עמים הגדורים בדרכי דתות" – חייבים אנו בנזקיהם.

למרות האמור לעיל חובה עלינו בתור יהודים להתייחס בדרך ארץ לכל בן נח שנמצא בארצנו, בין אם הוא נוצרי או מוסלמי בכל חומר החיוב שבין אדם לחברו. כפי שכותב ה"מאירי" בכמה מקומות בפירושו לתלמוד, (ראה בבא קמא ק"ג ועוד), ש"העמים הגדורים בדרכי הדתות" חייבים אנו בנזקיהם, ובכל החיובים הממוניים שבין אדם לחברו, וכן מכריע הרב קוק זצ"ל באגרות חלק א' פ"ט, ש"העיקר – כ'מאירי'".

העברת התושבים הערבים מיהודה שומרון ועזה היא משימה ממלכתית.

החובה המוטלת על ישראל שלא להשאירם בארץ ישראל, היא משימה ממלכתית, ורק ממשלה יכולה ומסוגלת לבצע משימה מעין זו. ממשלת ישראל כבר פינתה ערים וכפרים והגלתה תושבים במהלך הסכם ה"שלום" עם מצרים. אם היה אפשר להגלות את כל תושבי סיני ממקומם כדי להביא את השלום, מפני מה, איפוא, אי אפשר להגלות את תושביה הערביים של יהודה שומרון ועזה? וזאת, כדי להביא שלום לעם ישראל אחרי אלפיים שנות גולה ושואה איומה בדור האחרון?
כל הנסיונות הכנים של כל הממשלות שניהנו במדינה מאז הקמתה, לכוונן שלום עם השכנים תוך ויתורים מרחיקי לכת עלו בתוהו ויעלו בתוהו אף בעתיד.

הרמב"ם: הערבים – שונאי שלום.

עם הישמעאלים אי אפשר לכוונן שלום אמת, התכונה של הערבים שהם שונאי שלום. כך מגדיר אותם דוד בספר תהילים (ק"כ) "אוייה לי כי גרתי משך שכנתי עם אהלי קדר, רבת שכנה לה נפשי עם שונאי שלום".

הרמב"ם הכיר היטב את תכונתם, וכך הוא כותב בסוף "אגרת תימן": "וכל זמן שאנו רודפים שלומם, הם רודפים אחרינו בחרום ובמלחמה". החיזורים הבלתי פוסקים אחריהם גרמו רק להרחקה, אף השקט היחסי שהשתרר אחרי הנצחון המזהיר במלחמת ששת הימים – אף הוא הוחמץ עקב החיזורים לשלום. קיצורו של דבר, כל הנסיונות לשלום עם שכנינו נועדו מראש לכשלון.

אלוקי ישראל נתן לנו כח לשלוט בכטחון בכל מרחבי ארצנו.

השם אלוקי ישראל החזיר לעם ישראל את הכח והעוז לעשות חיל. אנו תקווה שהממשלה תדע להתרומם מעל חישובים קטנים, ותראה את תקומת עם ישראל בארצו לפי ההיבט האלוקי שאנו חיים אותו בדורנו. תדע הממשלה ותכיר, שניתן לה הכח מאת הבורא לישם את הבטחון לעמנו בכל מרחבי ארצנו. מרחבי ארץ אלה שייכים מאז ומתמיד לעם ישראל בלבד, ארץ שניתנה לו מפי הגבורה ב"ברית בין הבתרים".

"השם עוז לעמו יתן השם יברך את עמו בשלום!"